

До 200-річчя першої публікації «Слова о полку Ігоревім»

25 травня 2000 р., в Дні святкування слов'янської писемності, у відділі стародруків та рідкісних видань (ВСРВ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського відбулися книгознавчі читання до 200-річчя першої публікації «Слова о полку Ігоревім».

Створене в кінці XII ст., «Слово» почало нове життя після першої публікації в 1800 р. Рукопис поеми, що згорів у московській пожежі 1812 р., був єдиним списком цієї визначної пам'ятки давньоруської літератури, і першому виданню судилося замінити оригінал. З часу відкриття (90-ті роки XVIII ст.) і опублікування твір набув слави неперевершеного зразка давнього поетичного мистецтва, одного з найважливіших джерел вивчення мови, історії, суспільних відносин, естетичних уявлень, релігійних вірувань, військової справи тощо. Протягом двох століть здійснено понад тисячу видань самого тексту пам'ятки та літератури про неї. Однак багато невирішених питань залишається — і проблема хронології, і реконструкція «Слова» в рамках його первісного вигляду, і тлумачення т. зв. «темних місць», географічна прив'язка, визначення авторства. Так, ім'я автора невідоме, але в його безіменності — весь народ.

У книгознавчих читаннях взяли участь науковці, бібліотечні співробітники найбільших київських бібліотек, музеїв, викладачі й студенти Київського національного університету культури та мистецтв, учителі. «Слово» продовжує хвилювати й залучати до розкриття своїх таємниць нових дослідників.

Розпочав читання, висвітливши зміст, історію описаних у творі подій, значення пам'ятки, генеральний директор НБУВ, академік-секретар Відділення філософії, історії та права НАН України О. С. Онищенко, який надалі й вів засідання. Він наголосив на філософсько-світоглядних установах, закладених у «Слові» як явищі української культури. Доповідач навів варіанти тлумачення назви твору, нагадав про його підробки, висловив припущення, що автором тексту цілком могла бути жінка, зокрема Єфросинія Ярославна, дружина Ігоря Святославича. На думку О. Онищенко, адекватний переклад «Слова» ще не створено, тому побажав молодим слухачам успіхів на цій ниві.

Директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, чл.-кор. НАН України В. Г. Склярєнко виголосив доповідь «Темні місця в «Слові о полку Ігоревім». Учений має значний досвід укладання етимологічних словників, багато

займався праслов'янською акцентологією, що й дало йому змогу звернутися до тлумачення т. зв. «темних місць» — незрозумілих виразів у поемі. Всього ним написано 40 таких мовознавчих сюжетів, з трьома з них він ознайомив присутніх: «свистъ звѣринъ въ стазби»; «и схоти ю на кровать, и рекъ»; «ни хытру, ни горазду, ни птицю горазду». Детально ознайомитися з трактовкою В. Г. Склярєнка можна на сторінках академічного журналу «Мовознавство» (1998, № 1; 1999, № 2/3, № 6; 2000, № 2/3).

Гостя з Чернігова, заввідділом Історичного музею С. О. Половникова розповіла про рукопис перекладу українською мовою «Слова о полку Ігоревім» М. О. Максимовича (фонд В. В. Тарновського). Рукопис датовано 1855 р. Однак відсутність у музеї друкованого видання «Слова» 1857 р., де було опубліковано переклад М. О. Максимовича українською мовою, не дозволяла порівняти ці два тексти. Вважалося, що вони ідентичні. Проте порівняння рукопису з перекладом Максимовича за виданням Л. Махновця 1967 р. переконало, що існують суттєві розбіжності навіть у структурі тексту (15 розділів у рукописі і 20 у друкованому виданні), тобто музей володіє невідомим у науці першим, можливо, варіантом українського перекладу Михайла Олександровича. Доповідачка показала фото титулу, повідомила про виготовлення нею рукописної копії з оригіналу Максимовича, наголосила на необхідності публікації даного тексту перекладу.

С. н. с. ВСРВ Бібліотеки к. і. н. Є. В. Рукавіцина своє повідомлення присвятила примірнику першого видання «Слова», який належав Київському митрополиту Євгенію Болховітінову, а нині зберігається у відділі (Гр. 1570). На титулі й сторінках цієї книжки є декілька історико-лінгвістичних приміток власника, які відносяться до початку XIX ст. (опубліковані Л. Махновцем, С. Масло-вим). Зокрема, одна з них стосується походження рукопису «Слова». Оскільки Болховітінов був у близьких стосунках з видавцями, то його пояснення узгоджується з версією О. Мусіна-Пушкіна.

Науковці Інституту матеріалознавства НАН України Л. Ф. Дубиківський та Г. М. Охрименко вважають, що давня писемність перейшла в тайнопис, і читати давні слов'янські тексти потрібно, надаючи кожному звуку-букві певного значення.

Зав. редакційно-видавничим відділом НБУВ,

к. і. н. Н. Г. Солонська у своїй доповіді «Книжкова культура XI—XII ст. і коло читання Ярославни, героїні «Слова о полку Ігоревім», розвила ідею, висловлену О. С. Онищенком, щодо можливого авторства новгород-сіверського князя Ігоря Олеговича. Обґрунтовуючи свої висновки на літописах та іншій джерельній літературі, дослідниця створює гіпотетичну модель особистості Єфросинії, дочки галицького князя Ярослава Осмомисла. Ї вона, і її брат Володимир одержали добру освіту. Власна бібліотека, привезена княгинею із Галича, поповнювалася власноручно переписаними книгами. Була добре укомплектована й місцева монастирська бібліотека, що відбивало книжну культуру епохи, в якій жила жінка, котру оспівав автор «Слова».

У ВСРВ упродовж десятиріч склалася цікава збірка, своєрідна колекція видань «Слова о полку Ігоревім» і матеріалів про нього, що була представлена на виставці. Видання поеми та її дослідження зберігаються також в основних фондах, у гуманітарному залі й в Інституті рукопису, який теж підготував до ювілею виставку книжок і, головне, рукописів дослідників «Слова».

Екскурсію по виставці у ВСРВ провела його завідувача, к. і. н. Г. І. Ковальчук. Усього представлено 60 книжок, з них понад половина — видання самої поеми. Гордістю колекції є три примірники першого видання «Слова» 1800 р. Нагадаємо, що на сьогодні в бібліотеках та приватних колекціях відомо 70 екземплярів з 1200, виданих у Москві 200 років тому О. І. Мусінім-Пушкінім.

Усі 70 збережених примірників, безперечних раритетів, обліковано й введено до наукового обігу. Зокрема наші три примірники описав свого часу С. І. Маслов у статті «Киевские экземпляры «Слова о полку Игореве» в издании А. И. Мусина-Пушкина», опублікованій у «Трудах отдела древнерусской литературы» (1954. — Т. 10. — С. 251—254). Надалі цю інформацію в тій чи іншій формі було розкрито в різних публікаціях, у т. ч. Л. Дмитрієвим в «Истории первого издания «Слова о полку Игореве», де один із київських примірників відтворено фототипічно.

У відділі зібрано й представлено на виставці основні, теж рідкісні, передруки «Слова» першої половини XIX ст. Серед них — видання письменника, державного діяча, члена Російської Академії Наук Олександра Семеновича Шишкова 1805 р. (в кн. «Сочинения и переводы, издаваемые Российской Академией», ч. 1), повторене 1826 р. (Собрание сочинений и переводов адмирала Шишкова, ч. 7); Якова Пожарського в петербурзькому виданні 1819 р., здійсненому коштом М. П. Румянцева; друге видання Миколи Федоровича Граматіна (1823 р., Москва), з кращої тогочасної друкарні С. Селівановського; «Пѣснь о полку Иго-

ревѣ, сложенная въ концѣ XII-го вѣка на древнемъ русскомъ языкѣ. Издана съ переводомъ на нынѣшній языкъ Профессоромъ Русской Словесности Михаиломъ Максимовичемъ для своихъ слушателей» (К., 1837); публікація І. П. Сахарова в ч. 5 «Песни русского народа» (СПб., 1839); Д. М. Дубенського (М., 1844).

Із поетичних перекладів найдавнішим на виставці було видання 1807 р., підготовлене почесним членом Харківського університету, колишнім ад'ютантом графа М. Румянцева О. О. Паліцинім. Книга вийшла в Харкові, надрукована в університетській друкарні. Серед віршованих перекладів середини XIX ст. помітним явищем було чудове ілюстроване видання «Игорь князь Сѣверскій: поэма / Переводъ Николая Гербеля. Издание второе» (СПб., 1855).

Однак на початку XIX ст. «Слово о полку Ігоревім» перекладалося не лише російською мовою. У відділі є невеличке рідкісне видання Вацлава Ганки, чеського письменника, філолога й перекладача, випущене в Празі 1821 р. Текст паралельно подано чеською та давньоруською латинськими літерами і в кінці надруковано німецький переклад твору також В. Ганки.

Переклад «Слова» французькою мовою з'явився в Москві, у друкарні А. Семена 1823 р., підготовлений Н. Бланшардом «с присовокуплением двух баллад, взятых из Жуковского...».

Приблизно у той же час з'являються друком перші наукові розвідки, що пояснюють т. зв. «темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». Так, у журналі «Вестник Европы» за 1821 р., № 21, опубліковано кілька нарисів Петра Григоровича Буткова «Нечто к слову о полку Игоря», де він коментує «темні місця», пропонує нове прочитання певних виразів, наводить паралелі з фінськими мовами. Пізніше опубліковано представлені на виставці праці П. Ваденюка «Темное мѣсто въ «Словѣ о плѣку Игоревѣ» // [Сборник археологического Института. — 1880. — Кн. III. — С. 140—144]; «Темны мѣстця въ «Словѣ о плѣку Игоревѣ». Пояснив Ом. Партыцкій, проф. малорусского языка и литературы при учительскихъ семинаріяхъ у Львовѣ. Передрукъ зъ «Зорѣ». - Львів: зъ друкарнѣ Товариства им. Шевченка, 1883».

Серед найхарактерніших досліджень 30-х років — брошура Степана Васильовича Руссова «О подлинности Древняго Русскаго стихотворения, извѣстнаго под названіемъ: Слово о Полку Игоревѣ, Игоря Святославля, сына Ольгова» (СПб., 1834). На виставці представлено останню статтю М. О. Максимовича з циклу публікацій «Пѣснь о полку Игоревѣ, критическій разборъ изъ лекцій о Русской Словесности, читанныхъ 1835 года въ Университетѣ Св. Владиміра Ординарнымъ Профессоромъ М. А. Максимовичемъ» (СПб., 1837).

Із перекладів «Слова о полку Ігоревім» XIX ст.

українською мовою в експозиції був і «Кобзарь Тараса Шевченка (типомъ четвѣртимъ). Коштомъ Д. Е. Кожанчикова» (СПб., 1867), де вперше опубліковано шевченківський переклад «Плачу Ярославни»; видання розмовною тогочасною мовою в перекладі В. А. Кендзерського (Кременчук, 1874); поетичний переклад «Слова» Панаса Мирного (К., 1914), історико-літературний нарис про давню поему з фундаментального дослідження М. С. Грушевського «Історія української літератури», Т. II (К.; Л., 1923).

Окрасою виставки були кращі видання твору, випущені в ХХ ст. Серед них подарункове видання великого формату з чудовими кольоровими ілюстраціями в палехському стилі (вид. «Academia», 1934). Давньоруський текст підготовлено до друку В. Ржигой і С. Шамбинаго, написаний та ілюстрований палехським майстром Іваном Голіковим. Привертають увагу мініатюрні видання поеми, надруковані в Ярославлі у 1971 р., Новосибірську й Кемерово — в 1984, Москві — у 1986.

До послуг дослідників і наукові видання «Слова», з ґрунтовними коментарями й перекладами, серед них дослідження А. С. Орлова, С. І. Маслова, Д. С. Лихачова, Л. А. Дмитрієва, «Словарь-справочник «Слова о полку Игореве» в шести томах та енциклопедія «Слово о полку Игореве» в литературе, искусстве, науке» М. Г. Булахова. Добре відомі науковцям прекрасні українські видання: «Наукова думка» випустила в 1967 р. унікальний збірник, підготовлений Л. Махновцем «Слово... і його поетичні переклади та переспіви»; «Дніпро» в 1977 — видання кишенькового формату з двох книжок: перша — «Слово» давньоруською мовою.

Підготовка тексту і примітки В. Німчука, писаний текст А. Відоняка, ілюстрації Г. Якутовича. Друга книжка — переклади «Слова» українською (М. Рильський), російською (М. Рилєнков) та білоруською (Янка Купала) мовами; видання «Радянської школи» (1986), підготовлене О. Мишаничем, ілюстрації, макет і художнє оформлення В. Лопати.

З огляду на непересічне значення твору в становленні слов'янських літератур, що є також внеском у скарбницю світової літератури, підкреслюючи закладені в ньому ідеї миру й гуманізму у формуванні світової духовної культури, враховуючи широку міжнародну відомість цієї пам'ятки і той вплив, яку вона, поряд з іншими найвеличнішими творами давніх літератур, продовжує здійснювати на світовий літературний процес, ЮНЕСКО в 1983 р. своєю постановою закликала наукову та культурну громадськість усіх держав — членів цієї поважної міжнародної організації — широко відзначити 800-річний ювілей «Слова о полку Игоревім».

Багато років воно привертає увагу істориків, географів, мовознавців, поетів, художників. В історію світової літератури «Слово» ввійшло як видатна пам'ятка, створена творчим генієм наших предків. Незначну в давній вітчизняній історії військову поразку новгород-сіверського князя перетворено талановитим поетом у величезну духовну перемогу.

*Галина Ковальчук,
к. і. н., заввідділом стародруків та
рідкісних видань НБУВ*

«Слово о полку Игоревім». Текст і примітки О. О. Потєбні. 1914. Титульна сторінка

«Давньоруські воїни». Малюнок Н. Гончарової до німецького видання «Слова». 1923

© Ковальчук Г. І., Київ, 2000